Du i ett vi — en essä i anledning av en kulturkanon

Av f.d. lagmannen jur.dr h.c. MIKAEL MELLQVIST

”Alla längtar efter full-
komlighet och renhet”.[1]

I SOU 2025:92 har det presenterats en svensk kulturkanon. Ett avsnitt handlar om ”lag och rätt” och där presenteras ett antal juridiska ”verk”, som alltså anses värda en ”upphöjelse”. I denna artikel kommenteras urvalet och med avstamp i det diskuteras sedan under fem olika rubriker 1) den juridiska kulturens gränser, 2) den juridiska kulturens tröghet, 3) normer och 4) normalitet i den juridiska kulturen samt 5) de juridiska kulturbärarnas professionella attityder. Avsikten är ett försök att lyfta fram några viktiga komponenter i en demokratiskt förankrad och civiliserad rättsordning eller — med andra ord — i en god rättskultur.

1 Introduktion

Kultur kan översättas med ”odling” och då ses som en motsats till den vilda och otämjda naturen. Kultur är något som är exklusivt för människan att ägna sig åt — djuren hör till naturen. I vid mening kan man med kultur avse all mänsklig aktivitet. I snäv mening kan man med kultur anlägga ett mer andligt synsätt och avse de ”sköna konsterna”, dvs. litteratur, teater, film, måleri, dans m.m. Med en kulturkanon kan man avse ett slags ”kulturellt rättesnöre”, dvs. ett framtagande och framlyftande av vissa verk eller företeelser som anses vara särskilt framträdande och karaktäristiska för en viss civilisation.

Förra året har under visst buller och bång en sådan kulturkanon tagits fram för svenskt vidkommande i form av en statlig utredning presenterad i SOU 2025:92. Med ”buller och bång” avses att det har (inte sällan högljutt) diskuterats om det finns anledning att över huvud taget ta fram en sådan, vem som i så fall ska göra det och vad den ska innehålla. Den debatten ska inte återges eller föras vidare här.[2]

I stället ska jag konstatera att betänkandet innehåller ett avsnitt (5.9) betitlat ”Lag och rätt”, där det helt enkelt har valts ut ett antal lagverk och/eller rättsliga principer, som särskilt intressanta i ett större kulturellt perspektiv; och därefter nöja mig med att kort beröra det urvalet

[1] Ivan Klima, *Domare på nåder*, Stockholm 1990 s. 260. Ivan Klima, tjeckisk författare och ”dissident”, avled hösten 2025 vid 94 års ålder. I ett allmänt kulturellt perspektiv är hans böcker mycket läsvärda, inte minst den här nämnda. ”Fullkomlighet och renhet” är nog ouppnåeligt, men poängen är att man kan längta efter det, sträva mot det. Det *är* kultur.

[2] Se dock SOM-rapporten 2025:41 ang. urvalet.

för att sedan, något längre, utveckla frågan om juridiken som en allmänkulturell företeelse i ett rättsordningsperspektiv.

Avsnittets titel ”lag och rätt” ger en viss antydan om hur man placerar juridiken i ett mer allmänt kulturellt perspektiv. Det ger besked om att det är av kulturell betydelse att samhället är *ordnat* på ett regelmässigt sätt, att det finns fastställda normer för människors umgänge med varandra och att denna ordning ska präglas av någon form av *rättvisa*. Även om det obestridligen finns en ordning även i naturen är den ”kulturella ordningen” en humanistisk ordning som reglerar vårt beteende och sociala interaktioner. Det är bl.a. därför som den s.k. naturrätten inte är något som har med juridik att göra. Det ska alltså finnas någon form av mänskligt bestämd normbundenhet i vår samvaro. Svårare kan det vara att definiera, i vart fall med några högre anspråk på precision, vad ”rättvisa” kan betyda i ett kulturellt sammanhang. Vissa disparata ledtrådar går dock att finna. Respekt för människovärdet, omsorg om andra, jämställdhet, ödmjukhet, belöning efter förtjänst, proportionella sanktioner vid förutbestämda överträdelser m.m. är några sådana ledtrådar.

Här ska jag först kommentera det urval som gjorts i SOU 2025:92 av vad som ska/bör ingå i en svensk kulturkanon vad gäller ämnet ”lag och rätt” för att därefter tämligen fritt, konturlöst och spretigt i kåserande ordalag (dock med ett inslag av allvarlighet) reflektera över några olika kulturella dimensioner av juridiken.

2 Urvalet

2.1 Inledning

Urvalet kan sägas bestå av fem olika kategorier, nämligen följande.

- Två allmänna övergripande lagverk (Magnus Erikssons/Kristoffers landslag från 1350) och 1734 års lag,
- tre grundlagar eller motsvarande (1766 års tryckfrihetsförordning, 1809 års regeringsform och 1974 års regeringsform),
- två ”principer” (offentlighetsprincipen och allemansrätten),
- två särskilda lagverk (rättegångsbalken 1948 och brottsbalken 1965) samt slutligen
- Europakonventionen från 1950.

2.2 Den första kategorien

Magnus Erikssons (sedermera Kristoffers) landslag var avsedd att ersätta de äldre landskapslagarna (lagsagorna) och på så sätt ena riket. I mitten av 1300-talet var ”riket” ett tämligen vagt begrepp och någon sammanhållen statsförvaltning fanns knappast. Det var givetvis något en (enväldig) kung, och kretsen kring honom, ville råda bot på. Införlivandet av landslagarna torde ha varit en långsam och ojämn process och betydelsen för gemene man torde inte ha varit särskilt betydande; i vart fall inte till en början. Men i ett längre historiskt

perspektiv anses landslagarna ändå ha varit en viktig milstolpe; inte bara juridiskt utan även allmänt kulturellt.

Och i betänkandet är motiveringen för att ta upp landslagarna i en svensk kulturkanon just dess bidrag till *rikets enande*. I den bemärkelsen är det tämligen givet att Magnus Erikssons/Kristoffers landslag återfinns i detta sammanhang.

Nästa bidrag — 1734 års lag — aktiverar särskilda minnen hos mig. Den lagen fyllde 1984 nämligen 250 år, vilket firades med pompa och ståt i Svea hovrätt där jag då var fiskal. Jag ingick då i en liten ”teatergrupp” som i Riddarhuset spelade upp en rättegång från 1734 inför en publik bestående av dåtidens svenska och finländska (1734 års lag tillkom ju när Finland var en del av ”riket”) juristelit.[3] Om nu Magnus Erikssons landslag definitivt har förpassats till rättshistorien, är 1734 års lag alltjämt levande hos verksamma jurister. Mycket av innehållet har förvisso ersatts, men systematiken med balkar i en ordning tänkt att i någon mån spegla det mänskliga livets framskridande finns kvar — och vissa nyare och större lagverk har getts ”balkstatus” (t.ex. ”nya” utsökningsbalken, miljöbalken och socialförsäkringsbalken).

Motiveringen för att 1734 års lag ska ingå i en svensk kulturkanon är i betänkandet inte särskilt utvecklad. Det nämns dock att lagen kan sägas utgöra en slutpunkt för stormaktstiden och starten ”på det som följer”. I själva verket var det väl så att landslagarna sedan länge hade passerat ”bäst före-datum” och behovet av en modernisering var stort, vilket också framgår av vad som i betänkandet sägs om hur det i protokoll från riksdagen beskrivs som att rikets undersåtar är ”uti mörker stadda”. I ett annat och större politiskt perspektiv kan också noteras att 1734 års lag tillkom mellan två perioder av repressiva diktaturer i vårt land (representerade av två mot folket illasinnade regenter i form av Karl XII och Gustav III). Rimligen fanns det i detta mellanrum såväl behov av som utrymme för en kulturyttring i form av civiliserad lagstiftning.

Även om motiveringen i betänkandet är aningen dold är det, enligt min mening, lätt att försvara att 1734 års lag finns med i en svensk kanon över ”lag och rätt” och även i en sådan med ett mer allmänt kulturellt förtecken.

2.3 Den andra kategorien

Sverige och grundlagar är en alldeles egen historia. När jag på 1970-talet började att studera juridik nämndes det väl att det fanns en regeringsform från 1809, men inte så mycket mer än just det. Att det skulle vara någon lag som man som jurist skulle ha anledning att

[3] Jag spelade ett vittne som på grund av alltför hög berusning vägrades avlägga vittnesmål och som blev utkastad av rådhusrättens vaktmästare (Inger Söderholm, sedermera bl.a. lagman i Attunda tingsrätt). I en recension i Svenska Dagbladet beskrevs det som att jag ”med känsla och pregnans” hade spelat min roll. Att med känsla och pregnans ha spelat ett fyllo måste väl sägas vara en tämligen medioker kulmen på såväl en jurist- som skådespelarkarriär.

tillämpa eller på annat sätt bry sig om i sin framtida yrkesutövning var en främmande tanke. Att det nyligen (1974) tillkommit en ny regeringsform var det lika tyst om. Ämnet ”konstitutionell rätt” fanns förvisso, men det var ett ämnesområde juristerna överlämnat till statsvetarna att bekymra sig om. Vi jurister hade mer närliggande och viktigare saker att ägna oss åt.

Det är egentligen aningen märkligt att 1809 års regeringsform aldrig fick någon reell betydelse; den behandlades under demokratins genombrott i början av 1900-talet och under resten av det århundrandet fram till 1974 som praktiskt taget obsolet. I själva verket var ju tillkomsten av 1809 års regeringsform ett led i en *revolution*. Att revolutionärerna ansåg sig tvungna att hämta en ny kung från Frankrike har dock kanske dämpat den revolutionära yran över den nya regeringsformen. Vad jag särskilt fäster mig vid är vad som i betänkandet återges om det ”urgamla, aldrig utplånade, svenska folklynnet”: *stolthet utan övermod, frihetskänsla utan yra, sanningsnit utan svärmeri samt redbar verksamhet utan skryt och iver* (jfr det mycket svenska ordet ”lagom”). Där kommer vi in på diskussionen om ”nationella särdrag och värderingar”, som alltså inte ska föras i denna artikel.

1974 års regeringsform och dess tillkomst föregicks inte av något uppvaknat konstitutionellt intresse. I stället var det närmast frågan om att man ansåg sig tvungen att göra slut på det ”författningslösa halvseklet”. En reflexion i anledning av det är att man tydligen klarar sig bra utan en konstitution. Det kan till och med vara en fördel att inte ha någon sådan när ett samhälle ska utvecklas. En utmärkt jämförelse är de förlamningar som titt som tätt drabbar USA när det där — inte sällan aningen löjeväckande — hänvisas till konstitutionella bestämmelser som för länge sedan borde ha förpassats till rättshistorien.

För egen del ställer jag mig — bl.a. mot bakgrund av det nyss sagda — aningen tveksam till om de båda regeringsformerna verkligen platsar i en svensk juridikkanon och än mindre i en svensk kulturkanon. Skälet till det ställningstagandet är alltså att deras praktiska betydelse har varit oerhört liten. Mot detta kan så klart ställas att de på ett formellt och principiellt plan kan ses som betydelsefulla.

Jag ”rankar” då 1766 års tryckfrihetsförordning och dess efterföljare betydligt högre. Den förra tillkom under den s.k. frihetstiden då hattar och mössor kan sägas ha utgjort ett embryo till dagens politiska partier och då kungamakten var svag. Även om perioden i flera avseenden präglades av politisk instabilitet, var det också en period med stora vetenskapliga, ekonomiska och kulturella (!) framsteg.[4] 1766 års tryckfrihetsförordning upphävdes (så klart) av Gustav III, men — som det

[4] Det går faktiskt att dra *vissa* paralleller med 1920-talets tyska Weimarrepublik — en i flera (men inte alla) avseenden blomstrande epok. Se ang. detta t.ex. Michael Roberts, *Sverige under frihetstiden 1719–1772*, Stockholm 1995, Eric D. Weitz, *Weimar-Tyskland – löfte och tragedi*, Stockholm 2009 och Harald Jähner, *Hisnande tider – livet i Tyskland 1918–1933*, Göteborg 2004.

utrycks i betänkandet — var fröet sått och principerna från 1766 har levt kvar fram till vår tid.

Motiveringen i betänkandet för att 1766 års tryckfrihetsförordning finns med i denna kanon är att den hos oss gav ”det fria ordet en flygande start”. Det måste sägas vara en motivering som verkligen gör det befogat att ha förordningen med i detta sammanhang.

2.4 Den tredje kategorien

Min tredje kategori består av offentlighetsprincipen och allemansrätten. I betänkandet har offentlighetsprincipen åsatts årtalen 1766, 1809, 1937 och 1949. Den hör alltså i viss mån ihop med tryckfriheten. Annars kan principen sägas bestå av två delar, dels offentligheten vid valda församlingars sammanträden och domstolars förhandlingar, dels rätten att ta del av allmänna handlingar. Offentlighetsprincipen måste onekligen betraktas som en specifikt *svensk kulturtillgång*. Den har haft stort praktiskt genomslag och är mycket välkänd (och uppskattad) hos gemene man. Trots detta har den utsatts — och utsätts alltjämt — för utmaningar.

Allemansrätten brukar ibland beskrivas som att den utgör ett ingrepp i den privata äganderätten; ett ingrepp som dock anses vara försvarbart. Man skulle, enligt min mening, lika gärna, eller hellre, kunna beskriva det som att den privata äganderätten utgör ett (försvarbart) intrång i allemansrätten. Allemansrätten har en så stark ställning att den — enligt min uppfattning — inte skulle vara möjlig att ”lagstifta bort”. I en rättskällehierarki står den alltså, som fast sedvänja, över skriven grundlag.

Enligt min mening är såväl offentlighetsprincipen som allemansrätten självklara val i en svensk kulturkanon. I betänkandet sägs kort och gott att allemansrätten är ”*kännetecknande för svensk rättskultur.*” Som en omistlig del av denna kultur behövs inte någon mer ingående motivering. Detsamma skulle kunna sägas om offentlighetsprincipen.

2.5 Den fjärde kategorien

Rättegångsbalken från 1948 och brottsbalken från 1965 utgör onekligen två stora lagverk som lämnat ett stort avtryck på ”lag och rätt” i Sverige — och som alltjämt gör det. I denna kategori hade man naturligtvis kunnat tänka sig att andra större lagverk hade kunnat platsa. Jag tänker t.ex. på avtalslagen från 1915, skuldebrevslagen från 1936, jordabalken från 1972 och skadeståndslagen också från 1972. Men, i slutändan, har jag svårt att se några av dessa, eller några andra, som skulle kunna peta undan rättegångs- och brottsbalken från en plats i en kulturkanon.

Rättegångsbalken intar, enligt min uppfattning, en unik särställning i svensk rätt. Med lagfästa principer som är långt mer än hundra år gamla, sedan varsamt justerade under tidens gång, är det alltjämt ett levande och modernt regelverk. Innehållsmässigt och systematiskt är

det också ett högkvalitativt lagverk. Ett beredningsarbete som löpte i över tre decennier har också gett balken en mycket solid grund att stå på.[5] Till det ska läggas att de reformer som därefter genomförts, inte minst de stora reformer som Rättegångsutredningen och EMR-utredningen stod bakom, har genomförts med stor respekt för de grundläggande principerna och med stort fokus på att finna ändamålsenliga lösningar.[6]

Brottsbalken var när den kom till i mitten av 1960-talet en förhållandevis radikal lagstiftning. Den har ibland ”beskyllts för” att ha en övertro på behandlingstankens effektivitet och för ”felgreppet” att sätta gärningsmannen i centrum. Dessa beskyllningar saknar i allt väsentligt grund. Att den åtalade gärningsmannen sätts i centrum måste sägas vara oundvikligt och självklart — något annat skulle inte vara förenligt med en god rättskultur. Det är ju frågan om att använda det allmännas kanske mest långtgående maktverktyg mot enskilda människor.

Att tilltron till behandlingstanken är överdriven är inte heller korrekt. I stället har balkens påföljdssystem alltsedan ikraftträdandet — och alltjämt — vilat på en avvägning mellan behovet av repression och möjligheter till att på andra sätt (vård i någon form) mer permanent avbryta den enskildes kriminella karriär.

Nu pågående reformer (se SOU 2025:66 och bl.a. prop. 2025/26:297) ändrar inte heller i grunden på någon av nu nämnda grundvalar, även om det propagandamässigt ibland talas om ”paradigmskifte”.[7]

2.6 Den femte kategorien

Europakonventionen från 1950 — eller mer fullständigt Europeiska konventionen den 4 november 1950 om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (ofta förkortad EKMR) — ser jag som överraskningen i detta sammanhang.

Jag har för egen del en alldeles speciell relation till Europakonventionen. 1980 läste jag en specialkurs i ämnet Europaprocess vid Stockholms universitet. Kursen var helt enkelt ett studium av Europakonventionen och den processordning som ingick som en viktig beståndsdel i konventionen. Detta var då något mycket udda och ansågs av många inte vara någon ”riktig” juridik. Kursen attraherade helt olika kategorier, som hade helt olika ingångar till ämnet ”mänskliga rättigheter”. Det var å ena sidan ett gäng ”vänsterradikaler” och å den andra sidan ett gäng ”högerradikaler” (och ett fåtal ”mittemellan”) som skapade en alldeles speciell dynamik under seminarierna. Professor Jacob

[5] Beredningsarbetet och balkens grundläggande principer har jag beskrivit i *Rättens gång — Vad är meningen* i SvJT 100 år s. 253.

[6] Se ang. Rättegångsutredningen SOU 1982:26, 1986:1, 1987:13 och 1987:46 samt främst prop. 1986/87:89. Se ang. EMR, dvs. En modernare rättegång, SOU 2001:103, SOU 2012:93, samt prop. 2004/05:131, 2007/08:139 och 2015/16:39.

[7] Jfr Axel Holmgren i SvJT 2025 s. 951 som beträffande det senare beskriver det som att huvudregel och undantagsmöjligheter ”byter plats” och att det innebär att det i praktiken inte blir någon förändring alls.

Sundbergs ledning minskade inte heller denna dynamik — och inte heller den dramatik som inte sällan vara förbunden med dynamiken.[8]

Europakonventionens ställning i svensk rätt har följt en aningen krokig väg. Konventionen undertecknades 1950 och ratificerades av Sverige 1953. Under flera decennier rådde viss ovisshet om konventionens status i svensk rätt. De flesta var av uppfattningen att konventionen inte var en del av svensk rätt, eftersom den inte var införlivad (inkorporerad), men detta dualistiska synsätt utmanades av ett monistiskt synsätt, som gjorde gällande att det inte krävdes något särskilt införlivande. Den diskussionen saknar sedan 1995 praktiskt intresse, eftersom konventionen då genom en särskild lag införlivades i svensk rätt.[9]

Jag har dock svårt att se att Europakonventionen förtjänar en plats i en *svensk* kulturkanon. Det hindrar emellertid inte att konventionen ses som ett viktigt och värdefullt rättsligt instrument i ett europeiskt (inklusive svenskt) perspektiv.

2.7 En kort sammanfattning

Urvalet av lagverk eller motsvarande har jag redan i korta ordalag kommenterat ovan. Med särskild tillfredsställelse noterar jag förekomsten av offentlighetsprincipen och allemansrätten. Det känns extra tillfredsställande att två ”principer” på detta sätt lyfts fram, vilket bl.a. visar att det inte är fel att i en rättskällehierarki placera sedvanan högst. Det är också ett styrkebesked att sedan lång tid tillbaka djupt folkligt förankrade principer tar plats i detta sammanhang. Det är till och med så att det är principer som ingen lagstiftare rår på. En annan sak är att de *utomrättsligt* skulle kunna begränsas eller avskaffas.

Med särskild förnöjsamhet noterar jag därefter att 1734 års lag, nuvarande rättegångsbalken och nuvarande brottsbalken finns med i detta sammanhang. Vad gäller de båda regeringsformerna och Europakonventionen är min entusiasm betydligt mer dämpad.

3 Kulturella dimensioner av juridiken

3.1 Inledning

Om man ser på juridiken med ”kulturglasögon” kan naturligtvis dessa glasögon ge upphov till att de mest skiftande bilder framträder. Risken är till och med att de bilder som framträder antar kalejdoskopiska proportioner, dvs. är vackra men förvirrande. Trots det ska jag här kort utveckla och kommentera några sådana bilder.

3.2 Den yttersta gränsen

Jag vill börja med att åter knyta an till dikotomin kultur kontra natur. Där utgör naturen det ursprungliga, det oförvanskade, det av män-

[8] Som ett utflöde av deltagande i den kursen kom jag att tillsammans med (numera avlidna advokaten) Bertil Malmlöf publicera en uppsats rörande dåvarande artikel 50 (om rättegångskostnad) i antologin Studier kring Europakonventionen, Stockholm 1980. En anmälan av antologin av Göran Lysén finns i SvJT 1984 s. 159.

[9] Se SOU 1993:40 och prop. 1993/94:117.

niskan opåverkade. Kultur utgörs då av motsatsen, dvs. av det som människan på något sätt har påverkat. Men jag vill, i likhet med många andra, inte stanna vid bara detta. Det är inte tillräckligt att något är påverkat av människan för att det ska kunna klassificeras som en kulturyttring. Man skulle kunna påstå att det krävs en viss ”verkshöjd”, en ”förfining” eller en ”upphöjelse” av något slag. Men risken är då att tankarna vandrar mot det som ibland (och aningen föraktfullt) brukar benämnas ”finkultur”. Det är då bättre att knyta an till andligheten och uttrycka det som att det av en kulturyttring ska krävas att en sådan ger oss någon form av ”andligt upphöjd känsla” och då också i ”gemenskap med andra”. Kultur är alltså något *individuellt som ingår i något kollektivt* och som innebär en *förbättring av ett naturtillstånd*.

Av en ren tillfällighet har jag ett förhållandevis färskt exempel på det alldeles nyss sagda, hämtat från SvJT. Vad jag avser är Axel Holmgrens utmärkta artikel i SvJT 2025 s. 951 med titeln *Om straffrätten, kulturen och naturen*. Han beskriver där hur juridiken som en kulturyttring står för ordning och civilisation i motsats till kaos och barbari. Jag vill gripa tag i detta med ordning och — än mer — *civilisation*. Det senare är för mig starkt förknippat med begreppet *humanism* — och det har under lång tid framhållits att den svenska straffrätten vilar på en humanistisk grund.[10] Och då är vi inne på Axel Holmgrens område, dvs. straffrätten.

Det innebär — inte bara för min del — att en av grundstenarna är respekten för människovärdet. Inte ens den mest vedervärdiga brottsling får mista rätten att behandlas med respekt för sitt människovärde. Det har under lång tid varit — och är alltjämt — en utgångspunkt i straffrätten. Det är också en utgångspunkt ”vi jurister” som kulturbärare inom detta område har försvarat gentemot angrepp från högljudda ”gatuparlamentariker”. Men nu har det börjat krackelera. ”Vi jurister” är inte längre några garanter för rättssäkerhet och rättstrygghet. ”Vi” är inte längre ett ”vi” och vissa av ”oss” har bytt sida och övergett — eller i vart fall tonat ned — den civiliserade synen på straffrätten.

Rent konkret skjuter Axel Holmgren i sin artikel in sig på bestämmelsen i 30 kap. 4 § brottsbalken om att fängelse som påföljd i största möjliga mån ska undvikas och de förslag som Straffreformutredningen har lagt fram i SOU 2025:66 om bl.a. upphävande av den bestämmelsen. Förutom att han först och främst beskriver den förändringen som ”bara rök och speglar” utan annan än semantisk betydelse, lanserar han också en ”mindre välvillig” tolkning, nämligen att förändringen har att göra med den ”förkärlek för straffrättens lösningar som vi ser i samhället kort och gott handlar om det där våldet och den dragningskraft det utövar” och att det alltså ytterst är frågan om en ”simpel uppvisning i våld”. Vi lämnar med andra ord kulturens krav på ordning och civilisation och anammar i stället naturens råa våldsanvändning. Det som är ett *verkligt* paradigmskifte i det är att staten ikläder sig rollen som (ställföreträdande) hämnare — och den rollen för staten finns inte med i

[10] Se t.ex. SOU 2025:66 s. 406.

rollistan i ett civiliserat samhälle. Mot detta ska ställas det *påstådda* paradigmskiftet, dvs. att det fokuseras på brottsoffren i stället för brottslingarna. Vad gäller det senare är det över huvud taget inte någon ”antingen-eller-fråga”. Det borde vara självklart att det i det större perspektivet ska fokuseras på *såväl offer som förövare*. Lika självklart är att de åtgärder som ska sättas in för respektive kategori är av helt olika karaktär. Men när det gäller själva *straffprocessen vid domstol* får det inte råda någon tvekan om att fokus måste vara riktat mot den tilltalade; det är ju samhällets ultimata maktutövning mot en enskild det är frågan om. I en civiliserad rättsstat kan det inte accepteras att fokus här grumlas på något sätt. På den punkten finns det anledning till oro för vår rättskultur.[11]

3.3 Den strukturella resistansen

Det nyss anförda är alltså ett exempel på när det kulturellas yttersta gränser riskerar att överskridas och juridiken därmed blir ett verktyg som används utanför den ram som kännetecknar ett civiliserat samhälle. Det är frågan om ett exempel på att kulturbegreppet innefattar ett krav på vad som kan kallas ”*humanistisk civilisation*”.

Men jag har ju tidigare sagt att kulturbegreppet också innefattar ett krav på *ordning*. ”Ordning” kan i och för sig översättas på olika vis. Men i en juridisk kontext förefaller det rimligt att säga att det ställs krav på stabilitet, förutsebarhet och begriplig systematisering. Det aktualiserar frågan om den juridiska kulturens bundenhet till traditioner — och just traditioner har som bekant ett alldeles speciellt förhållande till kulturbegreppet.

Sentensen pacta sunt servanda och dess praktiska betydelse har under lång tid varit — och är alltjämt — en grundsten i den förmögenhetsrättsliga tillämpningen; i vart fall vad gäller kommersiella förhållanden. I det moderna kommersiella livet med ett mycket stort antal transaktioner av enkel och momentan karaktär är det givetvis av allra största vikt att hålla fast vid att ingångna avtal ska hållas. Det s.k. omsättningsintresset kräver det. I grund och botten gäller detsamma även för mer komplexa och perdurerande avtal. Men när det gäller sådana har också ett mer nyanserat synsätt vuxit fram; eller rättare sagt: Ett mer nyanserat synsätt har återuppväckts.

I sin doktorsavhandling *Varandra som vänner och fiender* driver Sacharias Votinius tesen att det i själva kontraktets idé ligger att det är en social relation, där parterna är skyldiga att handla rättvist mot

[11] Jag har i någon mening utvecklat detta i min artikel *Hur tar vi hand om brottsoffren – En rapsodi i moll* i Ny Juridik 2013:1 s. 73. Det kan därutöver nämnas att statens kostnad för målsägandebiträden år 2025 var 577 mkr. Det är pengar som — om lagen om målsägandebiträde upphävs — skulle kunna komma till avsevärt mer nytta för brottsoffren på andra sätt. För att vara övertydlig och undvika missförstånd vill jag med emfas framhålla att samhället givetvis ska tillhandahålla mekanismer och resurser som gör att brottsoffer kan erbjudas olika slags hjälp och stöd som kan bidra till att mildra deras lidande. Men det ska alltså huvudsakligen ske *utanför* brottmålsprocessen vid domstol.

varandra och ömsesidigt beakta varandras intressen; och det till och med utöver vad de lovat. Enligt honom kommer denna förpliktelse till ömsesidig omsorg och lojalitet till uttryck i den klassiska benämningen kommutativ rättvisa, som alltså är en rättvisebaserad avtalssyn.[12] Även om denna syn i viss utsträckning ställs mot en löftesbaserad syn ska det påpekas att han inte underkänner betydelsen av löftesprincipen (pacta sunt servanda). Han uttalar tvärtom att löftet är en viktig del av kontraktet.[13] Men, fortsätter han, ett framhävande av den kommutativa grunden vidgar ramen och medför att ett avtal är något mer än enbart utväxlandet av ensidiga löften. Det handlar för att fastställa ett avtals ram t.ex. inte bara om att tillämpa snävt uppställda ogiltighetsregler, utan därutöver också att utröna och fastställa hur väl avtalsparter i övrigt tillgodosett varandras intressen.[14]

I avhandlingens sista kapitel behandlar Sacharias Votinius mer konkret den avtalsrättsliga lojalitetsprincipen som ett utflöde av den kommutativa (eller rättvisebaserade) avtalssynen. Utgångspunkten i hans framställning är att omtanken om varandra är det centrala och ideala förhållningssättet mellan avtalsparter och att det är just det som är det grundläggande innehållet i lojalitetsprincipen. Denna utgångspunkt är emellertid vagt hållen och tämligen abstrakt. Han konkretiserar därför samlat, de lege lata, lojalitetsprincipen i tre beståndsdelar, nämligen följande.[15]

- Ett krav på en avtalspart att sätt sig in i motpartens situation (jfr *klargörandeplikt*). Detta kräver engagemang, öppenhet, respekt och omsorg.
- En skyldighet för en avtalspart att lämna motparten information och upplysningar (jfr *upplysningsplikt*).
- Ett krav på avtalsparter att agera aktsamt, dvs. alltså ett högre krav än att ”bara” undvika oaktsamhet (jfr ”*att göra sitt bästa*”).

I denna del framhåller Sacharias Votinius också att lojalitet inte är självutplåning, dvs. att lojalitetsplikten inte innebär att man ska åsidosätta sina egna intressen för att tillvarata medkontrahentens intressen. Lojalitetsplikten är enligt honom begränsad till att man inte ska behöva göra mer än skäliga ansträngningar i sin omsorg om medkontrahenten.

Om nu Sacharias Votinius avhandling har en idéhistorisk lutning är Jori Munukkas doktorsavhandling från 2007 med just titeln Kontraktuell lojalitetsplikt mer direkt och konkret positivrättsligt inriktad.

[12] Sacharias Votinius, *Varandra som vänner och fiender*, Stockholm 2004 s. 34. Jfr också Ola Svensson *En rättsfilosofisk studie om avtalsfrihet och rättvisa* i Ny Juridik 2014:1 s. 21 samt *Den principstyrda rätten del 1* i Ny Juridik 2016:4 s. 19 och *Den principstyrda rätten del 2* i Ny Juridik 2017:1 s. 79.

[13] Sacharias Votinius s. 216. Se också Mikael Mellqvist *Pacta sunt servanda och pragmatiska principer* s. 261 i *Pragmatism v. principfasthet i nordisk förmögenhetsrätt*, red. Jan Kleineman, Stockholm 2019.

[14] Sacharias Votinius s. 220. I “uppföljaren” *Det samhällsbärande kontraktet*, Göteborg 2021, utvecklar Sacharias Votinius kontraktets grundläggande betydelse i ett större samhällsperspektiv. Se också hans artikel *Civilisationens konstitution* i Ny Juridik 2022:1 s. 21.

[15] Sacharias Votinius s. 256 f.

Bland annat konstaterar han att lojalitetsplikten tidigare varit undanskymd inom entreprenadrätten (som i stället fokuserat på formbundenhet och bokstavstrohet samt varit tolkningsrestriktiv), men att man nu lyfter fram lojalitetsplikten genom att, t.ex. i förordet till AB 04, framhålla betydelsen av god kommunikation och samverkan mellan parterna och betydelsen av att de finner former för en fortlöpande dialog och att parterna visar varandra förtroende och öppenhet. Han fortsätter sedan med att behandla olika konkreta partsförpliktelser i AB 04 där entreprenörens skyldighet till ett fackmässigt utförande är central, vilket han ser som en förpliktelse som är sidoordnad med lojalitetsplikten.[16] Innebörden är med andra ord att lojalitetsplikten är av mycket stor självständig betydelse i ett entreprenadrättsligt förhållande. Det är egentligen tämligen självklart redan på grund av entreprenadavtalets karaktär av perdurerande avtal, eller — som Jori Munukka uttrycker det — varaktigt avtal med bestämt slut.

I 6 § andra stycket avtalslagen uttrycks en generellt gällande och övergripande avtalsrättslig princip som i korthet och förenklat innebär att om man som part i ett avtal vet (eller tror sig veta) att motparten hyser en annan uppfattning om avtalet och dess innehåll än man själv, är man skyldig att meddela motparten detta (att han har fel). Det finns stöd för detta i praxis och doktrin och det kan ses som ett moment i den avtalsrättsliga lojalitetsplikten.[17]

Än mer legalt stöd kan hämtas från 36 § avtalslagen, som av Kurt Grönfors och Rolf Dotevall benämns ”avtalslagens kanske mest betydelsefulla bestämmelse”.[18] Det ska genast framhållas att denna bestämmelse inte direkt anger något om lojalitetsplikt eller om något av de konkreta moment som kan ingå i en sådan plikt. Indirekt har den däremot stor betydelse för förståelsen av vad ett avtal är och vilka ramar som ställs upp för ett sådant. Och det som kort och gott här föreskrivs är att ett avtal inte får vara oskäligt. Skulle det i sin helhet, eller till någon del, vara oskäligt, ska detta justeras (jämkas) så att oskäligheten raderas bort. Även om det alltså handlar om avtals innehåll (avtalsvillkor) kan det få stor indirekt betydelse även för hur avtal och avtalsvillkor tillämpas mellan parterna. Bestämmelsen i 36 § avtalslagen ställer alltså inte upp någon konkret plikt att handla på ett visst sätt, men bestämmelsen kan sägas uttrycka avtalets kommutativa (rättvisebaserade) karaktär. I stället för att kort och gott beskriva den avtalsrättsliga

[16] Jori Munukka, *Kontraktuell lojalitetsplikt*, Stockholm 2007 s. 379. Jfr också Per Samuelsson, *Lojalitet och rationell resursanvändning i entreprenadavtal*, Ny Juridik 2011:4 s. 45. Jfr också Ola Svensson, En *rättsfilosofisk studie om avtalsfrihet och rättvisa* i Ny Juridik 2014:1 s. 21, *Den principstyrda rätten del 1* i Ny Juridik 2016:4 s. 19 och *Den principstyrda rätten del 2* i Ny Juridik 2017:1 s. 79.

[17] Jfr också Lennart Vahlén, *Avtal och tolkning*, Stockholm 1960 s, 163 f. och s. 248 f. samt Joel Samuelsson, *Tolkning och utfyllning*, Uppsala 2008 s. 165 f. och densamme, *Tolkningslärans gåta*, Uppsala 2011 s. 24 f., s. 105 f. och s. 169 f.

[18] Kurt Grönfors/Rolf Dotevall, *Avtalslagen – En kommentar*, 6 uppl. Stockholm 2023 s. 347. Se också ang. tillkomsten av 36 § avtalslagen SOU 1974:83 och prop. 1975/76:81. Jfr också Ds 1994:29 och prop. 1994/95:17.

utgångspunkten som att ”avtal ska hållas” (pacta sunt servanda) måste man lägga till att ”avtal ska hållas om det inte är oskäligt”.

Den avtalsrättsliga lojalitetsprincipen har också uppmärksammats i praxis. I NJA 2017 s. 203 ”Kravmjölken”, uttalas att det särskilt vid långvariga avtal föreligger en ömsesidig skyldighet parterna emellan att i vissa för avtalet väsentliga delar lämna varandra upplysningar eller klargöra sin uppfattning i olika avseenden. Lojalitetsprincipen kan till och med, enligt rättsfallet, anses vara överordnad lagregler (4 kap. 19 a § JB och 33 § köplagen). I NJA 2018 s. 171 ”Leksaksaffären i Vimmerby” uttalar Högsta domstolen att avtalsparter bär ett gemensamt partsansvar för en korrekt avtalstillämpning.

I NJA 2021 s. 943 ”Omsättningsmålet” hänvisar Högsta domstolen till dessa båda rättsfall och dessutom till NJA 2002 s. 630 ”Restaurang Pelé”, NJA 2005 s. 142 ”Ränteskruven”, NJA 2012 s. 1095 ”Formkravet vid fastighetsköp” och NJA 2017 s. 1195 ”Skogssällskapet” samt uttalar att utvecklingen gått mot att det finns en allmän lojalitetsplikt i avtalsrättsliga relationer, som inte behöver lagstöd och inte heller explicit stöd i avtalet.[19] Det är alltså frågan om en generellt gällande och självständig allmän rättsprincip. Men att det ”finns” en sådan plikt säger inget mer bestämt om omfattningen av plikten. Och Högsta domstolen konstaterar att omfattningen och den närmare innebörden av lojalitetsplikten måste bestämmas efter en helhetsbedömning av omständigheterna i det enskilda fallet. Men allmänt framhålls i rättsfallet att parterna måste efter bästa förmåga verka för att deras avtal genomförs och därvid avhålla sig från ageranden som skulle hindra eller försvåra måluppfyllelsen med avtalet. Det uttalas att det särskilt gäller när en part har ett rättsligt, kunskapsmässigt eller ekonomiskt övertag. Direkt därefter klistrar dock Högsta domstolen in en brasklapp när den uttalar att detta inte hindrar ”att det i vissa situationer får godtas att en part vidtar för parten ekonomiskt rationella dispositioner, även om de kan få vissa negativa effekter för motparten”.[20]

Det jag vill föra fram här är att det har över tid, ganska lång tid, skett en successiv utveckling av avtalsrätten som bygger på en försiktigt förändrad grundsyn. Denna utveckling har inneburit en långsam förskjutning av synen på vad ett avtal är och hur ett sådant ska förstås. Jag ser denna förskjutning som positiv, men jag ser det också som positivt att den har skett just långsamt. Det ingår i en civiliserad och ordnad rättskultur att fundamentala förändringar inte sker genom tvära kast, utan genom långsamma processer. Man kan tala om en *strukturell tröghet* som ett viktigt inslag i den juridiska kulturen.

Detta går stick i stäv mot vissa nutida politiska ambitioner att ”inom mandatperioden” få genomslag för olika — inte sällan opportunistiskt

[19] Fallet är kommenterat i kritiska ordalag av Ronny Henning i JT 2025–26 s. 122.
[20] Jfr Stefan Lindskog, *Betalning*, 3 uppl., Stockholm 2022 s. 53 f. som synes förespråka en mer begränsad omfattning av en generell avtalsrättslig lojalitetsplikt. Detsamma synes gälla Jan Ramberg/Christina Ramberg, *Allmän avtalsrätt*, 12 uppl. Stockholm 2022 s. 40.

motiverade — reformer. Det är i sin tur ett tydligt exempel på en bristande respekt för vad en civiliserad rättsordning med demokratisk förankring i grunden kräver.

3.4 Normbundenhet

Norm kan översättas som *regel*, men det kan också översättas som *vanlighet*. Det kan alltså vara frågan om en uppställd rättsregel (t.ex. i lagform), men det kan också vara frågan om något som ”oftast” eller ”vanligen” gäller. Det brukar också sägas att det endast är det förra som utgör normer i rättslig (juridisk) mening. Det är dock endast sant om man anammar en stel och strikt hierarkisk rättskällesyn. Om man däremot har en mer dynamisk och öppen rättskällesyn är det dock inte helt sant. Den förstnämnda auktoritetsbundna synen innebär att man som en rättskälla betraktar endast det som man ”*får*” påverkas (inspireras) av vid rättstillämpningen. Den senare synen kännetecknas av att man beaktar allt som man *de facto påverkas* (inspireras) av när man ägnar sig åt rättstillämpning. Ett exempel på det senare är Ande Sombys avhandling Juss som retorikk och hans plädering för en bredare rättskällesyn, där det ges plats även för *juristen*.[21] Jag vill påstå att en viktig ingrediens i en levande rättskultur är en öppen rättskällesyn. Det är endast en sådan som kan utgöra den nödvändiga bryggan mellan juridiken som en teknik och det levande samhälle som den ska verka i och inverka på. En öppen rättskällesyn betyder emellertid absolut inte ett bortseende från normbundenheten. De rättsliga ramarna må i viss mån vara elastiska, men det får inte betyda att de är obefintliga.

Normbundenhet, dvs. tillämpningen av förutsebara regler, är alltså en grundpelare i en rättskultur. Men det förhållandet att rättstillämpningen måste grundas på givna normer får inte innebära att en sådan tillämpning *alltid* uppfyller kraven på en civiliserad rättsordning. Man kan uttrycka det som att normbundenheten är en *nödvändig*, men *inte* en *tillräcklig* ingrediens i en rättsordning.

3.5 Fördomsfriheten

Normalitet i betydelsen ”vanlighet” används inte sällan som en fasad för att dölja det som i realiteten är värderingar som ligger bakom ett visst ställningstagande.[22] Vi människor är i våra bedömningar och värderingar ofta egocentrerade såtillvida att vi utgår från oss själva som normala. Ju mer något avviker från oss själva och våra egna uppfattningar och värderingar av verkligheten desto mer onormalt uppfattar vi det som. Då kommer sådant som kön, ålder, etnicitet, uppväxtmiljö m.m. in i bilden. I vår kultur (och många andra) är t.ex. det maskulina

[21] Ande Somby, *Juss som retorikk,* Tromsö 1999. Se min anmälan av den avhandlingen *Myter och dygder inom juridiken* i SvJT 2004 s. 818 och även Hanne Petersens i Retfaerd nr 2 1999 s. 31.

[22] Jfr Robert Påhlsson, *Vad betyder det att bilar krockar oftare än fioler brinner* i antologin *Hunden klockan tre och fjorton,* Uppsala 2005 s. 35 f.

könet det dominerande och i lagstiftning och rättstillämpning är det ”normalt” att vara man (även om just det sakta men säkert håller på att ”arbetas bort”). Bland domare och andra jurister är det (i Sverige) vidare normalt att vara vit europé, storstadsbo, heterosexuell, akademiskt utbildad, ha en ordnad ekonomi m.m. Alla avvikelser från detta är ”onormalt”. Ställs man inför rätta i t.ex. en brottmålsprocess är utsikterna till en frikännande dom avsevärt större om man tillhör de ”normala” än om man tillhör de ”onormala”. Detta strider definitivt mot objektivitetsidealet (och även mot andra ideal), men är tyvärr en realitet (jodå! — så är det visst).

I en kulturell kontext handlar detta om att en levande och väl fungerande rättslig kultur kräver en öppenhet och en fördomsfrihet (fastna inte i normaliteter), men samtidigt en förutsebar inramning (respekt för normer); även om ramen må vara i viss mån elastisk.

3.6 Kulturbärarnas attityder

I olika sammanhang brukar det talas om att det finns vissa kulturbärare, dvs. vissa individer, grupper av individer, eller organisationer som är centrala förvaltare och sedan överbringare av en kulturell identitet. Om man granskar juridiken som kulturell företeelse är det naturligt att också granska juristen som en sådan kulturbärare. Intressanta frågor är då om det finns något som kännetecknar en jurist till skillnad mot människor med andra professioner — och i så fall vad det närmare bestämt är för slags kulturellt arv han eller hon har tagit emot, förädlat och sedan fört vidare.

Jag fokuserar på domaren.[23] Han eller hon ska enligt objektivitetsidealet förhålla sig distanserad inte bara till den sak som avhandlas utan även till de övriga processaktörerna. Det har i sammanhanget talats om ”gudstricket”, dvs. domaren görs osynlig, men han eller hon inverkar i allra högsta grad på skeendet.[24] En intressant aspekt av den ”osynliga domaren” är att han eller hon personligen inte är etiskt och moraliskt ansvarig för sina domar och beslut. Domen eller beslutet innefattar ju inget personligt ställningstagande. Domarens personliga erfarenheter, värderingar och känslor är inte involverade eftersom de är ovidkommande. Domaren kan därför inte hållas ansvarig för sina avgöranden, annat än i inskränkt juridisk mening. Det är intressant att mot detta ställa den skiljaktiga meningen; plötsligt blir domaren ett jag, en person. När majoriteten talar är det ”tingsrätten”, ”hovrätten”, ”Högsta domstolen” som talar, men i den skiljaktiga meningen är det ”rådmannen X”, ”hovrättsrådet Y” och ”justitierådet Z” som talar. Det är logiskt såtillvida att den skiljaktiga meningen ju inte är ett uttryck för gällande rätt, utan i stället något som närmast är att se som ett ”subjektivt tyckande”. Majoriteten uttrycker däremot objektivt gällande rätt; och

[23] Det närmast följande bygger på — och är en utveckling av — min artikel med titeln *Om oss* i Ny Juridik 2014:3 s. 27.
[24] Se Moa Bladini, *I objektivitetens sken*, Göteborg 2013.

objektiviteten framgår av att det är en domstol (och inte någon enskild person) som uttalar sig.

Men det nu sagda är enbart en chimär. Tillämpningen av gällande rätt är alltid något som utförs av människor och är därför alltid något subjektivt. Men vi har en väl utvecklad semantik för att ge sken av att vi håller på med något objektivt. Det är till och med i regeringsformen (1 kap. 9 §) grundlagsfäst att domstolar och andra myndigheter i sin verksamhet ska iaktta ”saklighet och opartiskhet”. Det förefaller dock ytterst tveksamt om det med det kan avses objektivitet i den vanliga avskalade meningen.

Av grundläggande vikt anses det vara att en civiliserad demokrati har oberoende domstolar. Jag har i annat sammanhang påpekat att uttrycket ”oberoende” är illa valt i sammanhanget och föredragit att använda uttrycket ”självbestämmande”.[25] I samma sammanhang har jag också reagerat mot att man — närmast slentrianmässigt — ofta talar om självständiga domstolar *och domare*. Det grundlagsbestämda självbestämmandet gäller *domstolar — inte enskilda domare*.[26] En helt annan sak är att den enskilda domaren i vissa viktiga avseenden ”*är*” domstolen.

Hela debatten om rättsväsendets oberoende har under lång tid förts under tvivelaktiga förtecken, där fokus legat på *strukturell formalia* och inte på realiteter. Ett lysande exempel är den nu pågående ”reformen” med att ersätta Domstolsverkets generaldirektör med en styrelse.[27] I reella termer en helt meningslös operation. Den enskilda domarens motståndskraft mot angrepp på den civiliserade rättsordningen byggs inte upp med formella regleringar i regeringsformen. Den enskilda domarens ställning är i det avseendet inte någon lagstiftningsfråga. Det är i stället en fråga om attityd, yrkesstolthet och individuellt kurage samt den status domarämbetet tillerkänns av omgivningen; eller om man så vill en *domarkulturell* fråga. Och vad gäller detta finns det anledning till oro.

Den typiska domaren i Sverige är en tämligen ängslig statstjänsteman med ett dåligt ”professionellt självförtroende”, vars främsta ambition är att undvika att göra något ”fel”. Lyckas man undvika att göra fel, så spelar det mindre roll om det man gör är bra eller dåligt. Och vilka ska man då tillfredsställa? Jo, det är många som har ”rätt” att påtala ”fel”. Det är över-, sido- och underordnade på den egna domstolen, det är JO, det är överinstansen, det är åklagare, polis, advokater, familjemedlemmar, grannar och journalister. Men det är också regeringen, Domstolsverket (med generaldirektör, styrelse eller något annat ”i toppen”) och andra myndigheter. Listan kan göras längre. Hur gör man då för att undvika att göra ”fel”. *För det första* gör man så lite som möjligt.

[25] Se min essä, nämnd i nästa fotnot.
[26] Se min artikel *Domstolen och dess domare — en essä om skillnader och likheter mellan institution och person* i SvJT 2023 s. 88 och jfr SOU 2025:56 s. 146 där det bl.a. talas om ”principen om den enskilda domarens självständighet”, dvs. en princip som inte finns (inte lagfäst och inte på någon annan grund heller).
[27] Se SOU 2023:12 och SOU 2025:56 samt prop. 2024/25:165.

Det är en given riskminimering. *För det andra* gör man som man ”alltid har gjort”, dvs. undviker att använda den flexibilitet som t.ex. rättegångsbalken tillåter (och uppmanar till). Det nu sagda hämmar naturligtvis kvaliteten i det juridiska arbetet (dömandet) och sätter upp avsevärda hinder för en utveckling av arbetsmetoderna. Det är ett exempel på att (yrkes)kulturen är en negativ komponent. Den tröghet i den materiella rättstillämpningen som kan vara önskvärd (se ovan) är alltså inte något som bör kopieras i metodologiska sammanhang.

Viljan och förmågan till att ligga i framkant när det gäller att tillämpa olika metoder i sitt värv är något som mycket väl kan förenas med att domaren håller viss distans till sin uppgift, vilket kan bidra till att skapa förtroende för henne eller honom. En av de svårare domaruppgifterna är att vara engagerad utan att det märks (för mycket). Den alltför engagerade domaren kan väcka misstro. Men den oengagerade domaren inger inte heller något vidare förtroende. Det är frågan om en grannlaga balansgång, men jag är förvissad om att balanspunkten måste förskjutas till förmån för den närvarande, deltagande och aktiva domaren. Vid utövandet av sin domarroll gäller det dock — för att citera en känd svensk kulturprofil — att ha ”känsla för feeling”.

4 Sammanfattning

Det jag här har avsett att lyfta fram är att det är en sak för sig att välja ut ett antal rättsliga företeelser (lagverk, principer) som särskilt värdefulla i ett långsiktigt kulturellt perspektiv. Så som jag har redovisat ovan menar jag att man i betänkandet i förstnämnda avseende lyckats väl i sitt urval, samtidigt som man inte får ta ”inval” och ”bortval” för allvarligt.

Om man nu kan ta det nyss sagda aningen lekfullt är det något helt annat med vad som kan ses som kärnkomponenter i ett rättskulturellt perspektiv. Hit hör följande.

1. Gränskontrollen

Den juridiska kulturen ställer upp gränser som inte får passeras. Hur dessa gränser ska dras är emellertid en svår fråga, det är dock klart att en grundlag med fastställda gränser *inte* är någon garanti för att samhällets maktutövning håller sig på rätt sida om gränsen. ”Rule by the law” är t.ex. ett riskfyllt stridsrop, eftersom även lagligt grundade beslut och åtgärder kan falla utanför vad som är acceptabelt i en civiliserad rättskultur. Här träder i stället sådana begrepp som etik, moral och kurage in på arenan, dvs. andra än rent juridiska måttstockar.

2. Resistansen

Den juridisk kulturens inneboende tröghet får inte överges. Det gäller de beredningsprocesser som är förbundna med *dels* framtagandet av de normer som ska tillämpas (lagstiftningsprocessen), *dels* beredningen av

underlaget för enskilda avgöranden och tillämpningen av givna normer (domstolsprocessen). Tvära kast, ”gräddfiler” i lagstiftningsprocessen m.m. är inte något som främjar en god rättskultur, snarare är det tvärtom ett tecken på motsatsen. För rättstillämpningen gäller i grunden detsaamma. Men här måste trögheten få utmanas genom att man *inom ramen* för gällande rätt utvecklar gällande rätt med innovativa och kreativa tillämpningar.

3. Normbundenheten

Den juridiska kulturen måste präglas av normbundenhet i betydelsen förutsebarhet och stabilitet. Det måste dock återigen varnas för stridsropet ”rule by the law”, som inte sällan används av totalitära regimer för att motivera övergrepp mot medborgarna. Normbundenhet kan ses som en nödvändig, inte tillräcklig, förutsättning, Normbundenhet får dock inte hindra flexibilitet och innovation framför allt vad gäller de juridiska arbetsmetoderna. Det är i sin ordning att luta sig mot vissa rutiner i sitt arbete, men man får *inte fastna* i dessa rutiner. Alla rutiner måste vara föremål för en ständig omprövning.

4. Fördomsfriheten

Det är i allra högsta grad mänskligt att bära på vissa fördomar. Det gör alla människor, jurister icke undantagna. Det är för vår överlevnad antagligen också nödvändigt att ha vissa fördomar. Men av största vikt är att vi vid rättsanvändningen är medvetna om våra fördomar och har förmågan att kunna parera dessa. I detta ligger i vidare bemärkelse också att kunna tillägna sig och upprätthålla förmågan att med ett utpräglat kritiskt förhållningssätt stå emot opportunistiska strömningar i samhället.

5. Kulturbärarnas attityder

Var och en av de ovan redovisade komponenterna ingår i ett spänningsfält där såväl med- som motverkande faktorer gör sig gällande. De olika komponenterna är *inte heller klart åtskiljbara*, utan i viss mån överlappande. De är *inte heller kumulativa* på det viset att man kan lägga samman dem för att få en heltäckande bild. Slutligen är det *inte* frågan om någon fullständigt *uttömmande* katalog över juridiska kulturkomponenter.

I slutändan är under alla förhållanden den avgörande och viktigaste vattendelaren kulturbärarnas (dvs. de professionella juristernas) förhållningssätt, kurage och attityder. Det är vi som ska tillägna oss ett rättskulturellt synsätt, förvalta detta och föra det vidare. Det är vi som befinner oss på toppen av varje försök till en rättskällehierarki. Brister vad gäller detta kan svårligen kompenseras med annat.

Subjektet (rättstillämparen) skulle med andra ord vara den viktigaste komponenten, inte objektet (rätten). Men antagligen är det frågan om en växelverkan — eller en cirkulär verkan. Objektet (inte rätten de

lege lata, utan rättsordningens bärande principer) formar subjektet (rättstillämparen), som i sin tur sedan formar objektet. På så vis sker en ständig cirkulär omformning med en motor som består av ett ”jag” med vilja och förmåga att ta plats i ett större ”vi”. Det är där den goda rättskulturen kan verka.

Jag ska nu hur som helst avsluta — i syfte att lyfta fram den överordnade humanistiska komponenten — med att citera den annars lite väl ofta och oprecist citerade punkten 8 i Olaus Petris domarregler (som tveklöst måste ses som en juridisk kulturyttring). ”*En god och beskedlig domare är bättre än god lag, ty han kan alltid laga efter lägligheten. Där en ond och orättvis domare är, hjälper god lag intet, ty han vränger och gör dem orätt efter sitt sinne.*”[28]

[28] Jfr Oskar Mossberg som i sin utmärkta artikel *Rättshandlingsbegreppet: kriterierna* i JT 2023–24 s. 72 (s. 117) uttalar att en god domare inte bara är bättre än en god lag — utan en förutsättning för rättvisa.